

Теорія і історія держави і права; історія політичних і правових вчень
УДК 340

Олейников Сергій Миколайович

*кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України*

Олейников Сергей Николаевич

*кандидат юридических наук, доцент, ведущий научный сотрудник
НИИ государственного строительства и местного самоуправления
Национальной академии правовых наук Украины*

Oleinykov Serhii

*PhD in Law, Associate Professor, Leading Researcher
Scientific Research Institute of State Building and Local Government of
National Academy of Legal Sciences of Ukraine*

**ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ ПРИМУС В УМОВАХ ПОЛІТИЧНИХ
РЕЖИМІВ
ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОЕ ПРИНУЖДЕНИЕ В УСЛОВИЯХ
ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЖИМОВ
STATE-LEGAL COMPULSION IN THE CONDITIONS OF POLITICAL
REGIMES**

Анотація. Державний примус аналізується, виходячи з правової природи та правових обмежень державної влади. Примусова функція влади має правовий вимір – правові підстави і форми, позначаючись поняттям державно-правового примусу. Соціологія відбиває процес адаптації його змісту до специфіки політичних режимів – традиційних і модернізаторських, в яких примусова функція етапу демократичного транзиту не виключає примусового свавілля.

Метаморфози політичного режиму набувають гібридних форм, мімікрії, видимій легітимності демократичних форм і інститутів, коли владні примусові заходи реально виявляються як обумовлені правовими імперативами, так і неправові – тривіальне владне свавілля, яке ігнорує як правові вимоги, так і інститути громадської думки, громадського контролю та ін. Традиційне сприйняття примусу породжене архаїкою ментальних традицій етатизму.

Правова обумовленість державного примусу визначає його легітимність, суспільне визнання, як необхідного інструменту захисту, охорони, здійснення та відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина. Сучасне розуміння державного примусу, як правової категорії, визначає його як публічно-владну діяльність, види і міра якої визначені правовими принципами і нормами, а її організація (інститути, повноваження, правові ресурси) здійснюється в передбачених законодавством правових формах, що містять систему вимог до суб'єктів державно-правового примусу в умовах демократичного режиму. До правових вимог включені й етичні стандарти – міжнародно-правові та національно-правові, які імплементовані до сучасних етичних кодексів поведінки державних службовців.

Здійснення примусу в правових формах – його визначальна властивість. А процесуальна форми робить примусові заходи транспарентними, відкриває доступ до контролю з боку суспільства. Державно-правовий примус обґрунтований легітимаційними підставами, морально-правовими вимогами правової етики в публічному управлінні, державній службі під час застосовування примусових легітимних заходів, формування «етичної інфраструктури» для усіх інститутів влади.

Ключові слова: *державний примус, політичний режим, правова природа влади, обмеження влади, функції держави, заходи примусу, види примусу.*

***Аннотация.** Государственное принуждение анализируется, исходя из правовой природы и правовых ограничений государственной власти. Принудительная функция власти имеет правовое измерение - правовые основания и формы, отражаясь понятием государственно-правового принуждения. Социология отражает процесс адаптации его содержания к специфике политических режимов - традиционных и модернизаторских, в которых принудительная функция этапа демократического транзита не исключает принудительного произвола.*

Метаморфозы политического режима приобретают гибридных форм, мимикрии, видимой легитимности демократических форм и институтов, когда властные принудительные меры реально оказываются как обусловленные правовыми императивами, так и неправовые – тривиально властное своеволие, которое игнорирует как правовые требования, так и институты общественного мнения, общественного контроля и др. Традиционное восприятие принуждения порождено архаикой ментальных традиций этатизма.

Правовая обусловленность государственного принуждения определяет его легитимность, общественное признание, как необходимого инструмента защиты, охраны, осуществления и восстановления нарушенных прав и свобод человека и гражданина. Современное понимание государственного принуждения, как правовой категории, определяет его как публично-властную деятельность, виды и степень которой определены правовыми принципами и нормами, а ее организация (институты, полномочия, правовые ресурсы) осуществляется в предусмотренных законодательством правовых формах, содержащих систему требований к субъектам государственно-правового принуждения в условиях демократического режима. С правовыми требованиями включены и этические стандарты – международно-правовые и национально-правовые, которые реализованы в современных этических кодексах поведения

государственных служащих.

Осуществление принуждения в правовых формах - его определяющая свойство. А процессуальная формы делает принудительные меры транспарентными, открывает доступ к контролю со стороны общества. Государственно-правовое принуждение легитимационно обосновано морально-правовыми требованиями правовой этики публичного управления, государственной службы при применении принудительных легитимных мероприятий, формированием «этической инфраструктуры» для всех институтов власти.

Ключевые слова: *государственное принуждение, политический режим, правовая природа власти, ограничения власти, функции государства, меры принуждения, виды принуждения.*

Summary. *State coercion analyzed based on the legal nature and legal restrictions of state power. The coercive function of power has a legal dimension - legal foundations and forms, reflected in the concept of state-legal coercion. Sociology reflects the process of adapting its content to the specifics of political regimes – traditional and modernizing, in which the compulsory function of the stage of democratic transition does not exclude compulsory arbitrariness.*

Metamorphoses of the political regime acquire hybrid forms, mimicry, the apparent legitimacy of democratic forms and institutions, when coercive power measures actually turn out to be both conditioned by legal imperatives and unlawful - a trivial power arbitrariness that ignores both legal requirements and institutions of public opinion, public control and etc. The traditional perception of coercion generated by the archaic mental traditions of etatism.

The legal conditionality of state coercion determines its legitimacy, public recognition, as a necessary tool for the protection, protection, implementation and restoration of violated human and civil rights and freedoms. The modern understanding of state coercion, as a legal category, defines it as a public-power

activity, the types and extent of which determined by legal principles and norms. And its organization (institutions, powers, legal resources) is carried out in the legal forms provided for by law, containing a system of requirements for subjects state and legal coercion in a democratic regime. The legal requirements also include ethical standards – international legal and national legal, which implemented in modern ethical codes of conduct for civil servants.

Key words: *state coercion, political regime, legal nature of power, restrictions on power, functions of the state, measures of coercion, types of coercion.*

Постановка проблеми. Правова природа державної влади вимагає її організації і функціонування в форматі правових обмежень. Це значить, що її примусова функція в умовах демократичного режиму має виключно правовий вимір, здійснюючись на правових підставах і в правових формах. Тому такий примус має прояв правової природи і позначається поняттям державно-правового примусу. Він має розглядатися як категорія, зміст якої неможливо від'єднати від специфіки реальних політичних режимів – традиційних і модернізаторських. Втілення категорії державно-правового примусу, його реальна соціологія відбиває процес адаптації державного примусу до специфіки режиму. Сучасні держави, що потрапили в важкий транзит до демократичного політичного середовища, не в змозі відмовитися від примусової функції, як однієї з своїх невід'ємних суттєвих ознак, без якої стає майже неможливим виконання будь-якої з інших її функцій, а право виступає критерієм обґрунтованості її застосування, визначає необхідні та виправдані засоби примусу. Але сучасний стан державності все ж не виключає свавілля влади під час застосування примусових функцій.

Доцільне акцентувати увагу не на їх відокремленій функціональній дії, а саме на правовій обумовленості державного примусу, легітимація якого обумовлюється суспільним визнанням неминучості й

безальтернативності його використання, як необхідного інструменту захисту, охорони, примусових форм здійснення та відновлення порушених *прав і свобод* людини і громадянина.

Аналіз останніх досліджень. Аналітика з означеної проблеми прикладалася до питань функцій державного примусу [1, с. 120-122], його видів [2, с. 35–40; 3, с. 1–7; 4, с. 11–34], головних ознак [5, с. 197–205], аналізу державного примусу як методу здійснення державної влади [6] та сучасної держави [7]. Зверталася увага на особливості здійснення державного примусу в умовах демократичного режиму [8], досліджувалися заходи державного примусу в галузях публічного права [9], особливості конституційно-правового примусу [10, с. 14] Важливо те, що не залишилися осторонь проблеми моральних підстав владної діяльності, й зокрема, примусової [11, с. 238 – 243]. Нові підходи в дослідженнях проблематики державно-примусової діяльності окреслені в енциклопедичній [12, с. 104-106] та навчальній університетській літературі [13, с. 87–89; 14, с. 375–390].

Мета статті обумовлена специфікою проблеми і орієнтує на дослідження форм примусової діяльності інститутів влади, єдиною легітимною з яких в умовах правової держави та верховенства права природньо є саме *державно-правовий* примус. Специфіка його правового змісту та властивостей пізнаються шляхом відокремлення від суміжних категорій, розглядаються в мінливих умовах політичних режимів держав, мають відбивати стан державно-правового гарантування реалізації суб'єктами вимог правових принципів, норм і міжнародних стандартів примусової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Специфіка методу державного примусу в політико-правовому просторі соціуму часів демократичного транзиту полягає в тому, що будь-який примус від імені держави прямо або побічно стосується прав і свобод громадян, виправдано чи не виправдано (легітимно чи нелегітимне) обмежуючи їх. Однак, перш за все, предметом

юридично обґрунтованого примусу вважаються мотиви антисоціальної поведінки суб'єктів права, в якому примусово знімаються протиріччя між загальною та індивідуальною волею, що стимулює правомірну поведінку як індивідуальних суб'єктів, так і інститутів публічної влади.

У практиці транзиту політичної і правової систем перехідний етап суспільства нерідко супроводжується метаморфозами політичного режиму, часто здобуває гібридні форми, мімікрію, видиму легітимацію демократичних форм і інститутів. При цьому примусові межі владних структур в реальності виявляються як правовими, відповідними правовим принципам і нормативними приписами (конституційно-правова модель державного примусу), так і позаправових (етатистська модель державного примусу). Вони виявляють себе в демократично орієнтованому суспільстві як тривіальний владний свавілля, на практиці не обмежений верховенством права і впливають з нього імперативами до влади. Остання практично не реагує на висловлювання громадської думки, формуючи його штучно по підтасованим даними, некоректної соціології опитувань і т. п. Це пояснюється слабкою модернізацією національної правової системи, відсутністю демократично-правових традицій ідеологічного обґрунтування, організації та функціонування влади.

Державний примус і межі його застосування довгий час асоціювалися з синдромом *деспотичного* способу правління. Традиційне сприйняття необхідності примусу породжене наявністю архаїки в суспільній свідомості, де тривалий історичний розвиток сформував діалектичну пару ментальних традицій – *етатизм*, відповідно до якої держава сприймається як «патерн» і здатна самостійно вирішити всі людські конфлікти. Сьогодні ця ментальна традиція проявлена в формі соціального інфантилізму, який виражений в недорозвиненості, слабкості або відсутності реальних інститутів громадянського суспільства. Друга традиція – правовий *нігілізм*, як заперечення соціальної необхідності і цінності права, його

смыслеутворюючого впливу на інститути влади, їх раціонально-правову організацію і етико-правовий вплив на повноважних суб'єктів.

Сьогодні управлінський акцент зміщений на альтернативні методи регулювання – переконання, стимулювання. При цьому правовий формат функціонування державної влади буде витриманий тільки за умови легітимного примусу і пов'язаних з ним обмежень прав і свобод. Разом з тим, примус має бути зорієнтованим на примушування особи до реалізації владно-правових приписів, а не бути тільки символом карі за вчинене правопорушення

Правовим визнається державний примус, види і міра якого вимогливо визначені правовими принципами і нормами, організація якого (система інститутів, повноважень і використовуваних правових ресурсів) здійснюється в правових формах публічно-владної діяльності, що оформлені у галузевих нормативно-правових актах, та до системи вимог до суб'єктів якого, в умовах демократичного транзиту інститутів публічної влади, включені етичні стандарти – міжнародно-правові та національно-правові, які імплементовані до сучасних етичних кодексів поведінки державних службовців.

Поняття «державний примус» нерозривно пов'язаний з характеристиками як державної влади, так і права. В *державі* примус є важливим атрибутом публічної влади і втілюється в її особливому механізмі, функціях, формах їх здійснення і в суверенних властивостях.

З іншого боку примусовість лежить в основі *права*. З примусом пов'язані і визначення, і сутність, і найважливіші формальні ознаки права, внаслідок чого останні стають і формальними ознаками примусу.

У зв'язку з правом державний примус: відноситься до первинних властивостей права і втілює в собі його стимулюючий і обмежувальний потенціал; він пов'язаний з вольовою природою права, його нормативністю і системністю; він покладений в основі визначення основних ознак

(властивостей) права і похідних від права явищ і інститутів, в тому числі юридичної відповідальності.

Наявність примусу не суперечить принципам правової державності, а навпаки, обумовлено ними, оскільки: а) в такій державі є влада, яка монополізує всякий примус її інститутами – державними та муніципальними органами (примусові функції делеговані державою); б) принцип правового обмеження державної влади означає легітимність такої влади, що сприймається суспільством як законність і справедливість домагань держави на добровільне підпорядкування влади; в) право, висловлюючи збалансовану волю суспільства, є справедливим обґрунтуванням державного примусу, потенціал якого закладений в самому праві і підтримується державою; г) примус є затребуваним, оскільки виступає ефективним засобом подолання соціального конфлікту [15]; ґ) примус стає актуальним внаслідок різкого загострення проблеми тероризму і екстремізму в світі, його жорстокості і транснаціоналізації; д) поширення сфери примусу в міжнародних відносинах, де негативні процеси зумовили появу жорстких форм впливу з метою ліквідації збройних конфліктів і умиротворення сторін в конфліктах релігійного, міжетнічного та іншого характеру. Виникла нова миротворча форма – примус до миру [16, с. 60].

Практика останніх років переконливо навчає, що застосування державного примусу свідчить про помилковість віднесення його до другорядних методів публічного управління. Роль примусу зводиться, по суті, до питання про обсяг, інтенсивність і спрямованість впливу держави на суспільні відносини. Легітимність державного примусово-правового впливу заснована на визнанні суспільством його необхідності і певному, нормативно закріпленому дозуванні.

Примусовий вплив в правовій державі виправданий, якщо він здійснюється заради захисту прав людини та забезпечення загального блага.

З принципу *правового обмеження державної влади* витікає, що її

примусова функція може мати виключно правовий характер, тобто здійснюватися на правових підставах і в правових формах. Тому примус такого роду має, перш за все, правову природу і виражається поняттям державно-правового примусу [17, с. 53–56; 18, с. 21–23].

Державно-правовий примус – це регламентований нормами права вплив, який здійснюється уповноваженими органами державної влади шляхом використання юридичних засобів обмеження прав і свобод суб'єктів з метою безумовного виконання ними вимог правових норм.

У загальному сенсі сутність примусу виражається в фізичному та/або психічному обмежувальному впливі на певного адресата та застосовується незалежно від його згоди, з метою з метою його переорієнтації на позитивні зразки поведінки у відповідності до вимог суб'єкта, який здійснює такий вплив.

Державно-правовий примус відмежовується від суміжних понять, має особливості структури, функцій, видів, форм, засобів, підстав та способів застосування.

Уявлення правової науки вікової давнини про державний примус, його природу і призначення в постреволюційний період ідентифікувалися, головним чином, з насильством, карою, покаранням. Воно виконувало, перш за все, функцію політичного упокорення опонентів політичного режиму і курсу влади, і здійснювалося в неправових формах. Його відмежовують від етатистської моделі державного примусу.

Період затишку у правовій науці ХХ століття та пострадянських держав щодо перспектив і призначення примусу в виключно правових формах і межах повалила політична практика багатьох держав.

Державний примус не може бути розглянуто як категорія, ізольована від метаморфоз сучасних реальних політичних режимів, з урахуванням умовного розподілу останніх на традиціоналістські і модернізаторськими. Кожен з яких є режимом модернізації авторитаризму, в тому числі тих, які

використовують авторитарно-популістські засоби, методи і форми модернізації. Тому втілення категорії державного примусу, його реальна соціологія передбачає адаптацію державного примусу до специфіки режиму.

Наприклад, традиціоналістським режимам властива імітація реформування показників демократичності влади в процесі розпаду її традиційних структур. Їх характеристика свідчить: про зростання використання владою репресивних неправових засобів, інших нелегітимних ресурсів для політичних репресій і соціальних неправових, антиконституційних обмежень у сфері реалізації прав на свободу слова, громадської думки, прав місцевого самоврядування, самоорганізації громадян (політичної або соціальної); про витіснення опозиції з політичного руху, її дискредитації переважно інформаційними та силовими засобами, відтискування в політичне забуття і позбавлення соціальної дієздатності; про відмову влади від цивілізованого діалогу з опозицією і відкрите домінування влади у виборі агресивної тактики використання силових ресурсів, відкритого оголошення наступу на опозицію, включаючи фізичне знищення її публічних суб'єктів; про персоналістські властивості режиму особистої влади, особистої диктатури (іноді – з відтінком помірної «іміджізації» лідерів, спробами їх ідеологічної харизматизації). Персоналістська диктаторська тенденція влади все частіше відмовляється від її інституціалізації, задовольняючись встановленням ідеологічних (неправових) методів підтримки сумнівного лідера, героїзація радикальних формувань – неправової сили, що підтримує правлячу еліту.

Свого часу, понад півстоліття тому, аналогічна специфіка використання примусових ресурсів мала прояв у диктаторських режимах Мобуту (Конго, Заїр, 1965-1997), Ф. Маркоса (Філіппіни, 1965-1986), Сомоси (Нікарагуа, 1934-1979), Трухільо (Домініканська Республіка, 1930-1961). Диктатура фрагментарно оформляла свою легітимність,

забезпечуючи набутий де-факто статус формально-юридичними інститутами і процедурами.

Сьогодні особливості державного примусу помножені на особливості правління, характерні для *гібридних* політичних режимів, які: погано прогресують, але легко пристосовуються; раціональність і поміркованість реформ їм не дається: вони лише пасивно адаптуються до реалій; прагнуть вижити за всяку ціну: декларуючи стабільність, згодні на будь-які повороти політичного курсу (головним чином, риторичні); користуються свободою слова – ідеологічних обмежень у них немає, проте вони – перші безпринципні бенефіціари нової інформаційної реальності, в якій немає фактів і пам'яті про те, хто що говорив вчора; антигуманні (їх цінність не конституційно визнана людина, а ресурс), але не кровожерні, тому що не ставлять цілей, що вимагають масштабних жертв.

Диктатури минулого склалися на 80% з насильства і на 20% з пропаганди, а гібриди – на 80% з пропаганди і на 20% з насильства. Вони формують фейковий простір, в якому і існують. Їх економічна основа – розподіл обмеженого ресурсу. Ерозія починається зі зниження цінності розподілу на користь виробництва. Коли населення перестає вірити в схему «я ваш начальник і дарую подарунки / рятую від ворога», режим починає змінюватися [19].

Таким чином, сучасні транзитні держави, що потрапили в скрутний період транзиту в демократичне співтовариство, все ж не виключає свавілля влади, іменованій на мові державно-правової термінології «державним примусом».

Будь-яке демократично орієнтоване політичне реформування лише тоді чогось варто, коли влада зберігає соціально значимі пріоритети. Приклади модернізації авторитарних режимів, однак, демонструють наслідки їх соціального розколу для суспільства, навіть якщо знаходили привабливу для нього форму соціальних революційних протестів, або

руйнівних громадянських воєн, пов'язаних з незмінними політичними і соціальними репресіями (радикальне скорочення найманої праці, криза споживання, усунення від участі в справах колективів і вироблення соціальних незалежних профспілок і навіть їх ліквідація). У політичній системі реформування обернулося вихолощенням суті представництва державних і муніципальних органів, демократичних інститутів – ЗМІ, вільного виразу громадської думки. Остання характеризується постійними переміщеннями в оцінці режиму взаємодії громадської думки з владою (Д. П. Гавра) [20], в сторону режиму його прямого ігнорування і маніпуляцій, що особливо полегшили в сучасних умовах з початку ХХІ ст. інформаційні технології, монополізація інформаційних джерел і засобів поширення інформації, контроль за Інтернет-ресурсами, заборони на заняття політичною діяльністю, офіційні репресії проти інакомислячих і практично офіційно схвалений терор ("ескадрони смерті") при офіційно-лицемірних запевненях влади про його відсутності. Будь-які спроби критикувати структури влади за їх антисоціальну діяльність і законодавство влада декларує як державну зраду, спираючись на відкоректоване нею за своїм сценарієм законодавство.

Модель державного примусу та його призначення в сучасному демократичному суспільстві слід сприймати та досліджувати з позиції його *правових обмежень* та діалектичного і генетичного зв'язку з правом, яке само по собі має обмежувальні властивості, передусім – для публічно-владних інститутів. Доцільне акцентувати увагу не на їх відокремленій функціональній дії, а саме на правовій обумовленості державного примусу, легітимація якого обумовлюється суспільним визнанням неминучості й безальтернативності його використання, як необхідного інструменту захисту, охорони, примусових форм здійснення та відновлення порушених *прав і свобод* людини і громадянина.

При цьому право виступає критерієм обґрунтованості застосування

примусу, визначає його необхідні та виправдані засоби. Тому єдиною легітимною формою в умовах правової держави та верховенства права є саме примус *державно-правовий*, спрямований на забезпечення реалізації суб'єктами вимог правових норм. Він є примусом від імені держави, підстави застосування видів і міри якого передбачено правовими принципами і нормами, міжнародними стандартами.

Сутність такого соціального примусу полягає в застосуванні заходів психічного, фізичного, матеріального чи організаційного впливу до суб'єктів в цілях забезпечення правопорядку і суспільної безпеки. За змістом державно-правовий примус – це, в першу чергу, легальна державно-владна діяльність уповноважених осіб, що полягає у нав'язуванні суб'єктам права юридично визнаної та легітимної державної волі. За правовими наслідками такий примус пов'язаний з припиненнями, обмеженнями або позбавленнями прав і свобод осіб.

Цілі застосування заходів правового примусу – припинення протиправної поведінки, відновлення порушеного права, забезпечення реалізації суспільно значущих потреб, а також покарання правопорушника.

Підставами і передумовами застосування заходів державно правового примусу, передусім, є девіантна поведінка суб'єкта-правопорушника, а також обставини, при яких попередження заподіяння шкоди може привести до ущемлення прав осіб – протиправне діяння; виникнення обставин, при яких створюється реальна загроза для суспільства або окремих осіб; необхідність досягнення певного соціально корисного результату; реалізація суспільно необхідних цілей.

З урахуванням підстав і цілей застосування правового примусу він охоплює юридичну відповідальність, заходи превентивного характеру, а також засоби забезпечення. *Заходи державно-правового примусу* представлені способами їх застосування. Їх своєрідність залежить від таких показників, як особливий склад суб'єктів застосування заходів; характер

застосовуваних заходів; характер юридичних фактів, що тягнуть за собою застосування примусових заходів; характер процесуально-процедурного врегулювання діяльності уповноважених суб'єктів; особливості мети застосування примусових заходів. Законодавство фіксує такі основні способи застосування заходів державно-правового примусу, як юрисдикційний, контрольний-наглядний, адміністративно-розпорядчий.

Сутність та особливості державно-правового примусу відбиваються у стислому переліку його узагальнюючих ознак, які свідчать про те, що: 1) примус обумовлений конфліктом між державною волею, вираженою в правових нормах, і волею суб'єкта застосування; підставою застосування виступають факти вчинення або загрози вчинення правопорушень, а також виникнення інших небажаних для суспільства і держави правових аномалій; 2) впливає на свідомість, волю та поведінку суб'єкта; 3) викликає заподіяння особі правових обмежень негативного характеру; 4) здійснюється суб'єктами, уповноваженими державою (органами поліції, прокуратури, державної виконавчої служби, податкової, митної служби, контролюючих суб'єктів та ін.); 5) його соціальним призначенням є захист інтересів громадян, суспільства і держави; примус має гармонійно поєднуватися з такими методами, як переконання, стимулювання та заохочення правомірної поведінки; 6) сприяє реалізації норм права шляхом застосування фізичного впливу у разі відмови особи від їх добровільного виконання; 7) здійснюється у *правових формах*, в межах повноважень суб'єкта та за визначеною процедурою, встановлених законодавством в рамках охоронних правовідносин. У системі права існують окремі галузі, призначенням яких є встановлення порядку (процедури) реалізації правових санкцій (наприклад, кримінальне процесуальне право). Процесуальний порядок не тільки унормовує застосування примусових заходів, а й уможливорює контроль над ними та можливість їх оскарження. 8) Заходи державно-правового примусу представлені в способах їх застосування. Їх

своєрідність залежить від таких показників, як особливий склад суб'єктів застосування заходів; характер застосовуваних заходів; характер юридичних фактів, що тягнуть за собою застосування примусових заходів; характер процесуально-процедурного врегулювання діяльності уповноважених суб'єктів; особливості мети застосування примусових заходів. Законодавство фіксує такі основні способи застосування заходів державно-правового примусу, як юрисдикційний, контрольно-наглядовий, адміністративно-розпорядчий. 9) Здійснюється у таких формах, як: юридична відповідальність (основна форма), примусове відновлення порушеного права, процесуальне забезпечення матеріальних правовідносин, адміністративне попередження та припинення правопорушень, охорона правопорядку при надзвичайних обставинах.

Здійснення примусу в правових формах – майже його визначальна характеристика, яка свідчить про правову обмеженість влади. Правова форма примусу свідчить про можливість його застосування тільки на основі конкретної правової норми, яка регулює, який вид заходів, за яких умов і в якій послідовності може бути застосовано до особи (дозволене лише прямо передбачене законом). Вибір заходів примусу має суб'єктивно-об'єктивний характер. Обов'язковою умовою цього є обґрунтованість і відповідність, що, в свою чергу, визначає справедливість застосування саме цієї міри примусу. А застосування примусових заходів здійснюється тільки в рамках компетенції суб'єкта і тільки в установленому порядку. Наявність процесуальної форми не тільки фіксує застосування примусових заходів, а й робить їх голосними, а, отже, відкриває доступ контролю з боку суспільства. Правова форма державного примусу є відособлена група примусових заходів, що мають певну приватну мета, фактичні і юридичні підстави їх застосування, що обумовлює спосіб примусового впливу, а також характерні для цієї групи заходів правові наслідки або їх відсутність.

Своєрідність цілей, підстав заходів державно-правового примусу

обумовлює виділення критеріїв їх розподілу на *види*: за предметом правового регулювання (конституційно-правовий, кримінально-правовий, цивільно-правовий, фінансово-правовий, адміністративного-правовий, процесуально-правовий, бюджетно-правовий та ін.); за змістом і спрямованістю правових обмежень (фізичний, майновий, організаційний та ін.); за суб'єктами застосування (судовий, позасудовий, громадський примус); за підставами застосування (попереджувальні, превентивні заходи, припинення правопорушень, відновлення порушених прав, юридична відповідальність як каральний захід внаслідок правопорушення); за колом суб'єктів, на який виявляється владний вплив – поділ державно-примусового впливу на загальний (нормативний, якій здійснюється щодо необмеженого кола осіб за допомогою видання правових актів, що встановлюють охоронні норми права) і спеціальний (казуальний, де примусовий вплив здійснюється щодо конкретного особи).

Завдяки використанню державно-правового примусу забезпечується ефективність: а) *заходів запобіжного впливу*, які мають на меті попередження правопорушень або надзвичайних подій, коли існує ймовірність заподіяння суспільству істотної шкоди. Прикладами превентивних заходів можуть бути реквізиція транспорту для боротьби зі стихійним лихом, догляд авіапасажирів та їх речей, адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, оголошення карантину під час епідемій; б) *заходів припинення правопорушень*. На відміну від заходів попередження, вони застосовуються лише за наявності незакінчених і закінчених правопорушень. Такими заходами є вилучення холодної і вогнепальної зброї при відсутності дозволу на володіння нею; затримання осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, арешт тощо; в) *заходів правового захисту* (правовідновних заходів). Вони застосовуються до суб'єкта, який не виконав свої обов'язки, з метою відновлення правового становища особи, права якої порушено. Наприклад, заходами

захисту є примусове вилучення майна із чужого незаконного володіння (віндикація), примусове стягнення боргу, позбавлення батьківських прав; г) *заходів юридичної відповідальності*, які застосовуються за вчинені правопорушення.

Основною метою застосування примусу є охорона прав і законних інтересів особистості, суспільства і держави, а в межах правового простору – підтримання й збереження системи правопорядку.

Висновок. Правова природа державної влади вимагає її організації і функціонування в форматі правових обмежень. Це значить, що її примусова функція в умовах демократичного режиму має виключно правовий вимір, здійснюючись на правових підставах і в правових формах. Тому такий примус має прояв правової природи і позначається поняттям державно-правового примусу.

Доцільне акцентувати увагу не на їх відокремленій функціональній дії, а саме на правовій обумовленості державного примусу, легітимація якого обумовлюється суспільним визнанням неминучості й безальтернативності його використання, як необхідного інструменту захисту, охорони, примусових форм здійснення та відновлення порушених *прав і свобод* людини і громадянина.

Таким чином, проблема державного примусу орієнтує на дослідження примусової функції інститутів влади, єдиною легітимною формою з яких в умовах верховенства права є примус *державно-правовий*. Специфіка його правового змісту та властивостей пізнаються в мінливих умовах політичних режимів держав і відбивають стан державно-правового гарантування реалізації суб'єктами вимог правових принципів, норм і міжнародних стандартів примусової діяльності.

Проблему державно-правового примусу необхідно розглядати з урахуванням того, що легітимний владний примус завжди супроводжує рух суспільного життя, а його морально-правове обґрунтування повинно

спиратися, передусім, на етичні аргументи, включені в правову матерію – *правову етику*. Сьогодні це – відносно новий тренд розвитку публічного управління, державної служби та будь-яких форм виконання функцій держави, які потребують застосування примусових легітимних заходів, формування «етичної інфраструктури» для усіх без виключення інститутів публічної влади.

Література

1. Вершинина С.И. Функции государственного принуждения. *Вектор науки ТГУ*. 2011. № 1(15). С. 120-122.
2. Ровінський Ю.О. Поняття та види державного примусу. *Держава і право*. 2010. № 49. С. 35–40.
3. Латушкин М.А. Проблемы классификации государственно-правового принуждения. *Вестник Волгоградского гос. ун-та*. 2010. № 1(12). Серия 5: Юриспруденция. С. 1–7.
4. Шевелева С. В. Виды мер правового принуждения. *Пробелы в российском законодательстве*. 2010. № 3. С. 11–34.
5. Чашников В. А. (2013). Содержание и признаки государственно-правового принуждения. *Образование и право*. 10 (50). 197– 205.
6. Цыганкова Е. А. Принуждение как метод осуществления государственной власти: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва. 2010. 205 с.
7. Казаков В.Н., Анненков А.Ю. Государственно-правовое принуждение как метод реализации функций современного государства *Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки*. 2017. № 4-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-pravovoe-prinuzhdenie-kak-metod-realizatsii-funktsiy-sovremennogo-gosudarstva> (2021, березень, 28).

8. Жаренов И. П. Государственное принуждение в условиях демократизации общества: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М. 2006. 145 с.
9. Лапина М.А., Карпухин Д.В. Конструкция составов правонарушений и меры государственного принуждения в административном и бюджетном законодательстве. 2015. URL: <http://xn----7sbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/9327> (2021, березень, 20).
10. Овсепян Ж. И. Государственно-правовое принуждение и конституционно-правовое принуждение как его отраслевая разновидность. *Конституционное и муниципальное право*. 2005. № 1. 14 с.
11. Кушнаренко И.А., Малараева Ю.М. Нравственные основания правового принуждения. *Вестник Московского университета МВД России*. 2013. № 6. С. 238 – 243.
12. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Том 3. Загальна теорія права. Харків: Право. 2017. С. 104–106.
13. Загальна теорія права. Підручник. За ред. О. В. Петришина. Х: Право, 2020. 568 с.
14. Загальна теорія держави і права. Підручн. для студ. вищ. навч. закл. Х.: Право, 2009. 584 с.
15. Рогов А. П. Особенности государственного принуждения в правовом государстве: автореф. дисс...канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2013. 34 с.
16. Морозов Г. И. Миротворчество и принуждение к миру. *Мировая экономика и международные отношения*. 1999. № 2. 60 с.
17. Олейников С. М. Правова природа публічної (державної) влади. *Science and Global Studies: матеріали V Міжнародної наукової конференції (30 грудня 2020 р., м. Прага, Чехія)*, 2020. С. 53-56.

18. Олейников С. Н. К атрибутам правовой природы публичной власти. *Электронный инновационный вестник. Периодический журнал научных трудов.* 2021. № 1. С. 21–23. URL: <https://elvestnik.com/images/1-2021/1-2021.pdf#page=21> (2021, березень, 24).
19. Шульман Е. Гибридные режимы. URL: <https://esquire.ru/entertainment/14422-hybrid-regime/#1> (2021, березень, 12).
20. Гавра Д. П. Общественное мнение и власть. *Журнал социологии и социальной антропологии.* 1998. № 1. С. 53-77.

References

1. Vershinina S.I. (2011). Funktsii gosudarstvennogo prinuzhdeniya. *Vektor nauki TGU.* 1(15). 120-122. [in Russian].
2. Rovinskyj Ju.O. (2010). Ponjattja ta vydy derzhavnogho prymusu. *Derzhava i pravo.* 49. 35-40. [in Ukrainian].
3. Latushkin M.A. (2010). Problemy klassifikatsii gosudarstvenno-pravovogo prinuzhdeniya. *Vestnik Volgogradskogo gos. un-ta.* 1 (12). Seriya 5: Yurisprudentsiya. 1–7. [in Russian].
4. Sheveleva S. V. (2010). Vidy mer pravovogo prinuzhdeniya. *Probely v rossiyskom zakonodatelstve.* 3. 11–34. [in Russian].
5. Chashnikov V. A. (2013). Soderzhanie i priznaki gosudarstvenno-pravovogo prinuzhdeniya. *Obrazovanie i pravo.* 10 (50). 197-205. [in Russian].
6. Tsygankova Ye. A. (2010). Prinuzhdenie kak metod osushchestvleniya gosudarstvennoy vlasti: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk. M. 205. [in Russian].
7. Kazakov V.N., Annenkov A.Yu. (2017). Gosudarstvenno-pravovoe prinuzhdenie kak metod realizatsii funktsiy sovremennogo gosudarstva *Izvestiya TulGU. Ekonomicheskie i yuridicheskie nauki.* 4-2. Retrieved

- from: <https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-pravovoe-prinuzhdenie-kak-metod-realizatsii-funktsiy-sovremennogo-gosudarstva> (2021, mart, 28). [in Russian].
8. Zharenov I. P. (2006). Gosudarstvennoe prinuzhdenie v usloviyakh demokratizatsii obshchestva: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk. M. 145. [in Russian].
 9. Lapina M.A., Karpukhin D.V. (2015). Konstruktsiya sostavov pravonarusheniy i mery gosudarstvennogo prinuzhdeniya v administrativnom i byudzhetnom zakonodatelstve. Retrieved from: <http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/9327>. (2021, mart, 20). [in Russian].
 10. Ovsepyan Zh. I. Gosudarstvenno-pravovoe prinuzhdenie i konstitutsionno-pravovoe prinuzhdenie kak ego otraslevaya raznovidnost (2005). Konstitutsionnoe i munitsipalnoe pravo. 1. 14. [in Russian].
 11. Kushnarenko I.A., Malaraeva Yu.M. (2013). Nravstvennyye osnovaniya pravovogo prinuzhdeniya. Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. 6. 238-243. [in Russian].
 12. Velyka ukrajinsjka jurydychna encyklopedija: u 20 t. Tom 3. Zagaljna teorija prava (2017). Kharkiv: Pravo. 104–106. [in Ukrainian].
 13. Zagaljna teorija prava (2020). Pidruchnyk. Za red. O. V. Petryshyna. Kh: Pravo, 568. [in Ukrainian].
 14. Zagaljna teorija derzhavy i prava (2009). Pidruchn. dlja stud. vyshh. navch. zakl. Kh.: Pravo. 584. [in Ukrainian].
 15. Rogov A. P. (2013). Osobennosti gosudarstvennogo prinuzhdeniya v pravovom gosudarstve: avtoref. diss...kand. yurid. nauk: 12.00.01. Saratov. 34. [in Russian].
 16. Morozov G. I. (1999). Mirotvorchestvo i prinuzhdenie k miru. Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. 2. 60. [in Russian].

17. Oleinykov S. M. (2020). Pravova pryroda publichnoji (derzhavnoji) vlady. Science and Global Studies: materialy V Mizhnarodnoji naukovoji konferenciji (30 ghrudnja 2020 r., m. Pragma, Chekhija), 53-56. [in Ukrainian].
18. Oleinykov S. N. (2021). K atributam pravovoy prirody publichnoy vlasti. Elektronnyy innovatsionnyy vestnik. Periodicheskiy zhurnal nauchnykh trudov. 1. 21–23. Retrieved from: <https://elvestnik.com/images/1-2021/1-2021.pdf#page=21> (2021, mart, 24). [in Russian].
19. Shulman Ye. Gibridnye rezhimy. Retrieved from: <https://esquire.ru/entertainment/14422-hybrid-regime/#1> (2021, mart, 12). [in Russian].
20. Gavra D. P. (1998). Obshchestvennoe mnenie i vlast. Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii. 1. 53-77. [in Russian].